

## EKONOMİDE “YARATICI YIKIM”DAN DAVRANIŞSAL EKONOMİYE GEÇİŞ

Ramazan KURTOĞLU\*  
Emine FIRAT\*\*

### ÖZ

Neoliberal iktisat teorisi “rasyonel insan” ve “etkin piyasalar” olmak üzere iki “görünmez el varsayımının parametresine dayanmaktadır. Neoliberal makro ekonomi günümüzdeki ekonomik ve finansal gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu çerçevede, disiplinlerarası çalışma alanı olarak davranışsal iktisat ortaya çıkmış ve son dönemlerde hızla gelişmiştir.

Ekonomi literatüründe mali krizler en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik krizler yeni bir kavram değildir. Geçmişten günümüze kadar ekonomik krizlerle ilgili birçok teori ve çözüm önerileri ortaya atılmıştır. Bazı iktisatçılar kriz diye bir şey olmadığını ve piyasaların mükemmel derecede etkin olduğunu savunmuştur. Devletin kesinlikle piyasa denen “görünmez el” in düzenleyiciliğine müdahale etmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu iktisatçılara göre devlet müdahalesi kriz sonrası şaşkınlığını uzatmakta, kamu borcunun tehlikeli bir şekilde tırmanışına sebep olmaktadır. Bazı iktisatçılara göre krizlere devlet derhal müdahale etmeli, talepteki düşüşü karşılamak için yaygın ve büyük çapta finansal teşvik sağlamalıdır. Neoliberalizm-küreselleşme-finansallaşma sürecinde, her defasında “bu kez farklı olacak” psikolojik operasyonlarıyla sık sık finansal spekülasyonlara dayalı krizler oluşmuş ve nihayetinde patlayarak ekonomik krize dönmüştür. Eylül 2008’deki yaşanan küresel kriz ise herkesin ekonomik sistem ile ilgili düşünce şeklini değiştirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından pek çok insanın kapitalizm ve komünizm gibi iki büyük ideoloji arasında bir tercih yapma mecburiyetinde olduğu pek şaşırtıcı değildir. 1980’lerin sonlarında, Schumpeter’in “yaratıcı yıkım rüzgârları” Neoliberalizmin kasırgasına dönüşmüştür. Yaşanan 2008 küresel kriziyle birlikte, davranışsal iktisatın önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Günümüzde, küreselleşen neoliberal serbest piyasalar, “yeni ekonomi” ye yön verecek yeni bir ekonomik anlayışı da beraberinde getirmiştir. 21. Yüzyılda davranışsal ekonomi her alanda temel belirleyici etken olacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Küreselleşme, Neoliberalizm, Finansal Kriz, Davranışsal Ekonomi

**Jel Kodu:** D 03

## CROSSING TO BEHAVIORAL ECONOMY FROM “CREATIVE DESTRUCTIN” IN ECONOMY

### ABSTACT

Neoliberal economic theory is based on the two invisible hand assumption parameters as rational man and active marketing. Neoliberal makro economic theory is not sufficient enough to

---

\* Yrd. Doç. Dr., Aydın Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Ticaret Bölümü, rkurtoglu@hotmail.com

\*\* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Aksaray Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, firatemin@gmail.com

explain current economic and financial developments. Behavioral economics has emerged as an interdisciplinary science and developed quickly in recent years.

Financial disasters have been one of the most discussed subjects in economy literature. Economic depressions which are observed in developed and developing countries are not a new concept. Many theories and solution proposals about economic depressions have been brought up from past to present. Some economists have stated that there is no such thing as depression and defended that the markets are perfectly effective. They have said that the state shall absolutely not interfere in the self regulating process of the market which is called as “the invisible hand”. According to these economists, the state interfere lengthens the after crisis confusion and causes the public debt to increase dangerously. However according to some other economists; the state shall immediately interfere in the process providing widespread financial stimulations to a large extent. In the process of neoliberalism –globalization –financialization; on each time the psychological operations of “this time it shall be different” have often caused depressions to occur which are based on financial speculations and ultimately they turned into economic crises. Though the 2008 global crisis have changed everybody’s way of thinking about the concept of economic system.

After the Second World War, it is not surprising that many people have had the obligation of choosing one of the two big ideologies such as capitalism and communism. In late 1980s, Schumpeter’s “creative destruction winds” turned into tornados of neoliberalism. With the experinced global cirisis in 2008, the importance of the behavioristic economics is one more time understood. In our times, globalizing neoliberal free markets bring about new economic understanding which will dominate the new economy. In the 21<sup>st</sup> century behavioral economy will be the basic determining factor.

**Key words:** Market Economy, Globalization, Neoliberalism, Behavioral economy

**Jel Codes:** D 03

## GİRİŞ

Bazı teorisyenlere göre iktisat, insan faktörlü sosyal bir bilimdir. İnsanoğlu ise matematiksel bir dille anlatılamayacak kadar karmaşık ve davranışları öngörülemez bir varlıktır. Bu nedenle ekonomik olayların sadece matematiksel modellerle açıklanması yetersiz olacaktır. Davranışsal iktisat, insanın ekonomik davranışlarının psikolojik unsurlarla incelenmesi gerektiğini vurgulayarak iktisada katkı sağlamıştır (Can, 2012:91).

Klasik iktisat, psikoloji ile yakından ilgilenmiştir. İktisat alanındaki klasik teorisyenlerden Adam Smith (1723-1790), David Hume (1711-1776) ve Jeremy Bentham (1748-1832) bireylerin iktisadi alandaki davranışlarının temellerini psikoloji biliminden yararlanarak açıklamaya çalışmışlardır (Eser, Toingonbaeva, 2011: 289). Neoklasik iktisat da klasik iktisat gibi psikolojik konulara önem vermiştir. İktisadın uğraştığı büyüklüklerin sayısal olarak ifade edilebilir olmasının büyük bir şans olduğunu söyleyen Jevons, matematiğe ve istatistiğe büyük önem vermesine karşın, Jevons’un teorisine sübjektif fayda anlayışı hakimdir. Faydanın sübjektif olması nedeniyle ancak “ordinal” bir fayda anlayışıyla karşılaştırma yapılabileceğini, ama bireyler arası bir karşılaştırma yapmanın mümkün olmadığını belirtmiştir (Eser, Toingonbaeva, 2011:290-291). Sübjektivist yaklaşımı benimseyen iktisatçılar daha sonra tarihsel süreç içinde ayrışmalar yaşamışlardır. Jevons, Walras, Fisher’in başı çektiği ve matematiksel yaklaşımı benimseyen grup, iktisadi olayların kantitatif olarak ifade edilebileceğini kabul ederken, Menger, Friedrich von Wieser (1851-1926), Böhm-Bawerk (1851-1914), John Bates Clark (1847-1938) gibi iktisatçılar matematiksel olmayan ve “psikolojik okul” olarak isimlendirilen bir grubu temsil etmişler ve sübjektivizmi ilgilendiren psikolojik etkenler üzerinde durmayı tercih etmişlerdir (Eser, Toingonbaeva, 2011:291).

Simon'un (1955) çalışması davranışsal iktisadın temelini oluşturmaktadır. Simon "tatmin edici davranış", "sınırlı rasyonellik" gibi kavramlar üzerinde durmuştur. Simon'a göre objektif şekilde rasyonel davranmak, karmaşık problemlerin çözümü gerektirmektedir. Karmaşık problemlerin formüle edilmesi ve çözülmesi de insanın zihni kapasitesini zorlamaktadır. Simon tarafından geliştirilen "tatminler kuramı", Sigmund Freud'un 1911 yılında "Zihinsel İşleyişin İki İlkesi Üzerine Formülasyonlar" adlı eserinde yazdığı "gerçeklik ilkesi" ve "haz ilkesinin" iktisadi şekildeki formülasyonudur (Önder, 2004: 56). 20. yüzyılın başlarında, Neoklasik teorinin insanın seçim davranışını tanımlamakta yetersiz kaldığı, çözümün psikolojik inandırıcılık ile bulunabileceği tartışılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda kurumsal iktisadın ve Keynesyen iktisadın rolü büyük olmuştur (Eser, Toingonbaeva, 2011:294). Keynes ekonomik karar verme mekanizmasının sadece hesap işi olmadığını, olaylarla şartlanan, belirsiz, şarta bağlı ve dürtüsel olduğunu şu sözleriyle açıklamıştır: "Eğer kapitalizmin hayvani ruhu karartılacak ve spontane iyimserlik sarsılacak olursa, dayanabileceğimiz matematiksel bir beklentiden başka bir şey kalmaz ki, teşebbüsler zayıflar ve ölür." Keynes bu görüşüyle sürecin beyinle olduğu kadar yürekle de yönetildiğini fark etmiştir (Roubini, Mihm, 2012:55). Ayrıca Keynes, örtülü olarak, toplumda altruist (diğerkam) duyguların güçlü olduğunu ve kamu görevlilerinin piyasada faaliyette bulunan müteşebbislerden daha rasyonel ve erdemli davranarak kamu yararını maksimize edeceklerini varsayarak, teorisinde psikolojik kavramlara yer vermiştir (Akyıldız, 2006:10). Günümüzde internetin yaygınlaşması, iletişim ve telekomünikasyon alanındaki hızlı gelişmeler, küreselleşen neoliberal serbest piyasalar, "yeni ekonomi" ye yön verecek yeni bir ekonomik anlayışı da beraberinde getirmiştir. Kuantum fiziği ve nöroekonomi iktisat biliminde önemli bir yere sahip olmuştur. Kuantum, sinir, bilim, ekonomi kavramlarından oluşan nöroekonomi, iktisadın deneysel yönünü ortaya çıkarmıştır (Soydal, 2010:11-13,22). Günümüzde ekonomi tahminlerinde ve yorumlarında mikrodan makroya, kişilerden topluma kadar "davranışsal ekonomi" analizleri göz önüne alınacak temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Artık "insan davranışı", "sosyal psikoloji" ve "sosyoloji" alanlarında iktisadi deney ve analizler yer almaktadır (Kurtoğlu, 2013:57).

Ülkelerin çoğu liberalleşme sonucunda ekonomik, teknolojik, politik gelişmeler yaşamış olsalar da uluslararası finansal tehditler ve mali risklerle de karşı karşıya kalmışlardır. Dünyanın yeni ekonomik düzeni kompleks, kaotik ve belirsiz bir hal almıştır (Soydal, 2010:65). Ana trendleri savunan iktisatçılara göre yükseliş ve çöküşlerin ortaya çıkış sebepleri farklıdır. Bazı iktisatçılara göre krizler devletlerin piyasaya müdahale etmesiyle ortaya çıkar. Bir başka grup iktisatçıya göre krizler devletin piyasaya yeterince müdahale etmemesinden ortaya çıkar. Finansal krizler bunalımların doruk noktalarıyla alakalı olup son 30 yılda uygulanan Neoliberalizm ile daha sık tekrar etmiştir (Schwartz, 1986:11-40). Kapitalizmin "rasyonel insan" ve "rasyonel akıl" miti 20.yüzyılda "rasyonel kapitalizm" mitine dönüşmüştür. 1978 Washington Konsensüsü'nden Eylül 2008'e kadar geçen sürede ise John Bellamy Foster kapitalizmi; Neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma üçleme karakteristik yapısına büründürmüştür.

Kapitalizm, en nihai aşamasında, salt araçları, yani dünyevileştirici davranışları yakalamaya yarayan devasa bir aygıttır. Bununla beraber, kapitalizm, hiçbir şey salt ekonomiye ait alanda olduğu gibi kırılğan, istikrarsız ve geçici değildir. Kapitalist sistemde ekonomik oyun da –zaten piyasa oyuncusu tabiri boşuna değildir- parçalı, aralıklı bir niteliğe sahiptir. Oyundan sonra hayat normal seyrini sürdürmektedir (Freeland, 2011:26-27). Ekonomi ve finans politikaları konusunda "akılcı" kararları verenler ve Neoliberal iktisatçılar kapitalizmin kriz eğilimli karakterinden habersiz görüldüğünde, ortalık ikaz işaretleriyle çalkalanırken, 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan çalkantı ve hengame dönemini

şen şakrak “büyük ölçeklilik” dönemi olarak nitelendirmiştir. Küresel mali kriz gelip çattığında reel ekonomide faal insanların kendilerini silkeleyenin ne olduğu hususunda kavrayışlarının bu kadar kıt olmasına ve kendilerine sunulan uzman açıklamalarına bu derece az güven duymalarına şaşırılmamak gerekmektedir. Neoliberal iktisatçılar şimdi serbest piyasa kapitalizmine ait “sistemik riskler”i anlamamış olduklarını itiraf etmişler ama bunların ne olduğunu veya bunlarla başa çıkmak için ne yapılabileceğini hala anlamış görünmemektedir (Harvey, 2012:269). İşte tam bu sırada davranışsal ekonomi devreye girmektedir.

Davranışsal finans alanında son yıllarda yapılan araştırmalar, gerçekte spekülasyon balonlarının nasıl şişebileceğini, sonuçta patlayıp, ekonomiye daha büyük şekilde zarar verene kadar nasıl kendilerine yetebilecek hale gelebildiğini ortaya çıkarmıştır. Davranışsal ekonomi uzmanları, Schiller’in söylediği “insan davranışının temel parametreleri” konusunda pek çok faktör belirlemişlerdir (Roubini, Mihm, 2012:49-50). Örneğin mali krizlerin sonrası gelişmelere baktığımızda, 1873, 1929 veyahut 1987’de mali piyasadan silinen spekülasyonlar ve yatırımcılar yaşadıklarının gerçek olmadığı düşüncesinden pek de memnuniyet duymamışlardır (Schwartz, 1986:11-40). Nitekim “piyasanın rasyonelliği” kadar günümüzün dünyasında tamamen manipüle şartlar altında oynanan giderek içi boşaltılan “demokrasi” oyununda seçim sonuçlarına “halkın sağ duyuşu” yorumu iliştilmiştir. Ancak manipülasyonlarla seçim sandığının, “kendileri hiçbir kazanç elde etmeden bütün bir millete zarar vermek için”, mükemmel bir fırsat olduğu da görülmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen yükselen piyasa spekülasyonları ise kapitalizmin tarihinde yeni bir kavram değildir. “Yükselen piyasa” deyimini ilk kez Dünya Bankası’nın alt kuruluşu Uluslararası Finans Kurumu’nda (IFC) bir bürokrat tarafından 1986 yılında kullanılmıştır. Bu deyim “üçüncü dünya” ya da “az gelişmiş bir ülke” tanımına göre daha şık ve cezbedici görünmüştür. Örneğin 1990’larda ABD’de yaşanan boğa piyasasına Güney Amerika, Uzak Doğu, Eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki ve Türkiye gibi “yükselen piyasalara” verilen spekülasyon borçları ve sıcak paradan oluşan doğrudan borsa, tahvil ve forex piyasası yatırımları eşlik etmiştir. 1991-1995 yılları arasında ABD’nin yükselen piyasalardaki emeklilik ve yatırım fonu yatırımlarının 200 milyar dolardan 500 milyar doların üzerine çıktığı görülmüştür (Financial Times, 1998). Daha 1822-1825’ten günümüze kadar, yükselen piyasa spekülasyonlarının, söz konusu ülkedeki düşen tahvil getirilerinin (DİBS benzeri) yabancı doğrudan yatırımları özellikle cazip kılan sermaye fazlasıyla birleştiği anda oluşan ekonomik döngü içinde ortaya çıktığı görülmüştür (Mill, 1965: 543).

Kapitalizmin krizleri konusunda yazan John Stuart Mill’e göre her balonun tohumları, kredi likidasyonunun aktif fiyatlarının gerçekten kelepirci denilebilecek kadar önemli ölçüde düşmesine sebep olduğu bir önceki krizde atılmaktaydı. Bunun ardından hızla yükselmeleri de spekülasyonun canlanmasına yol açmaktaydı (Mill, 1965:473). Her finansal krizin ardından, finans piyasaları değişmez bir şekilde, geçmişteki kayıpları önemsiz sayıyor, pırl pırl bir iyimserlik ve gözlerdeki ışıltılarla taze bir saflıkla geleceği satın almaya başlıyorlardı. Bagehot’un söyleyişle, sermaye “körleşmekteydi”. Geçmiş hatırlamak istemeyen oyuncular “nerede kalmıştık?” düşüncesiyle “tarihi tekrerr ettiriyordu”. Spekülasyonun her türlü hem yozlaştıran, hem de etimolojik anlamında tahakkümcü ve aşırı kötülük olduğuna ilişkin güçlü ve ortak bir duyarlılık hüküm sürmektedir. Ekonomik hayatta spekülasyon, suçluların yanında çok sayıda masum insanların da sıkıntı çekeceği genel bir kriz tehdidi meydana getirmektedir. Eylül 2008’den

bu tarafa olanlara bir de bu gözle bakarsak yeni finansal krizlerin çok yakınlarda olduğu anlaşılabilir.

Konut piyasalarında patlak veren 2008 mali krizi, dünya çapında hemen hemen her yerde finansal faaliyetleri tehdit altına sokmuştur. Küresel finansal sistem devlet müdahalelerinin karmaşık bir bileşimi sonucunda kısmen istikrara kavuşturulmuş görünmektedir. Harvey'e göre, sermaye kriz eğilimlerini hiçbir zaman çözmektedir, bunları sadece oradan oraya taşımaktadır. İkili anlamda: dünyanın bir yerinden başka bir yerine taşımak veya bir tür meseleden başka bir meseleye taşımak gibidir. Mali krizin yükü bankalardan kamu borcuna aktarılmıştır. ABD'de ve Avrupa'da iyice şişen kamu borcuna cevap, borcun insafsız kemer sıkma tedbirleriyle kamu hizmetlerini kısarak, halkın esenliğini tehlikeye atarak azaltılmasının önce önerilmesi, bilahare uygulamaya konulması olmuştur. 2008 finansal krizinin reel sonucu, adeta pimi çekilmiş bomba gibi, işsizlik olmuştur. Diğer taraftan kısmen toparlanma eğilimindeki ekonomiler de "istihdamsız toparlanma-büyüme" adı verilen bir sürece girmiş görünmektedir. Üstelik büyüme yeni "istihdam kaybı oluşturan" cinsten artmaktadır. Küresel ekonomik sistemde Neoliberalizm ve Moneteristlerin "hiçbir şeye karışmasın" dediği devlet "batmasına göz yumulmayacak kadar büyümüş" finansal kurumları kurtarmaya davet edilmiştir. Olan, vergi mükellefi halka olmuştur. Resesyonlar, işsizlik ve dış ticaretin çöküşü giderek küresel ekonomiyi sarmıştır. Keynesgil politikalar, canlandırma politikaları, para basmalar ve merkez bankalarının piyasalara likidite pompalaması ile süreç şimdilik devam etmektedir (Harvey, 2012:269). Eylül 2008'deki mali kriz sadece Wall Street'in görüntüsünü değiştirmekle kalmamış, daha önemlisi herkesin ekonomik sistemle ilgili düşünce şeklini de değiştirmiştir. 2008 küresel mali kriz diğerlerinden farklı sonuçlar doğurmuştur. Batmasına göz yumulamayacak büyüklüğe, türlü birleşmelerle ulaşan spekülörlerin kontrolündeki kurumlar hükümetler-merkez bankaları destekleriyle adeta krizden daha da güçlenerek çıkmışlardır. 2008 küresel krizinden hisse senedi piyasası "ne banka ne de emniyetli bir kasadır" dersi çıkarılmıştır. Ayrıca Chicago iktisatçıları ve takipçilerinin söylediği gibi "akılcı iktisat, rasyonel insan" zihniyeti kötü bir büyücüdür dersi çıkartılmıştır (Freeland, 2011:26-27).

Küresel ekonomik sistem bir tarafta milletlerarası boyutta giderek etkisini artıran küresel sermaye ve bu sermayenin elit gruptan sahipleri, diğer tarafta ise milli kalan (küresel olmayan) devlet, yargı, kontrol ve sivil toplum mekanizması denklemine oturtulmaktadır. Bu denklem tabii olarak sermayenin kontrolünü gerçekleştirememektedir. Küresel sistemin ekonomik işleyişinin ana ögesi olan sermaye birikimini ve sermaye sahiplerinin özelliğini anlamadan, sistemi okumak manasız ve eksiktir (Freeland, 2011:26-27). Avusturyalı iktisatçı Joseph Schumpeter, "yeniliğin kapitalist toplumun ekonomik tarihindeki en önemli olgu" hadisesi olduğunu ifade etmektedir (Schumpeter, 1939:86). Bu durumda spekülörler kapitalist sistemin öncüleridir. Bir yenilik başarıyla yerleşip, muntazam getiriler sağlamaya başladığında, spekülasyon, yerini sermaye kazançlarından çok sermayenin güvenliği ve gelirin düzenliliğini gözeten yatırıma bırakır. Yatırımcı, spekülörlerin tersine öncelikle olayların mevcut durumuyla ilgilenir; gelecekte beklediği sürece, onun bugünün doğrudan uzantısı olacağını düşünür (Chancellor, 2007:151). Joseph Schumpeter, kapitalizmin dinamiklerinden yaratıcı yıkım rüzgarı terimini 1950'lerde üretmiştir. 1980'lerin sonlarında, 1978 Washington Mutabakatının da tam yol ileri etkisiyle, Schumpeter'ın "yaratıcı yıkım rüzgarları" Neoliberalizmin kasırgasına dönüşerek Fortune 500 listelerine girmek gibi amansız bir "Katrina"ya dönüşmüştür. Günümüzde bu rekabet kasırgalarının hızı ve belirsizliği, yaratıcı olmaktan çok daha fazla tek kurumsal kriterin olduğu bir noktaya ulaşmıştır: Kapitalizmin "yaratıcı yıkımı":

Finansallaşma...(Naisbitt, Aburdene:2000:16). Eylül 2008 mali krizinden bu yana “geleneksel kapitalizmin” yerini “post modern kapitalizm” almıştır. Artık “yaratıcı yıkım güçlerinin” yerine bir tek “yaratıcı yıkım” gücü finansallaşmış durumdadır. Finansallaşma sanayi kapitalizmindeki rakiplerinin aksine en iyi ürün, hizmet ve teknolojilerinin bile ıskartaya -çok çabuk- çıkması gerektiğine inanmaktadır. Daha da önemlisi finans kapitalizmi bunu yapmayanları piyasadan sileceğini, yani yaratıcı yıkım rüzgarlarını kasırgaya dönüştüreceğini göstermektedir. Finansal kapitalizm küresel düzeyde hiper finansal rekabet devrini başlatmış olup ticaret ve kur savaşları 21. yüzyılın ilk yarısının temel “biyo-finans” silahı olacak gibi gözükmektedir. Bu süreçte kaos yaşanacağı kesindir. Kaostan yapıcı bir meltem rüzgarı çıkar mı? Bu daha ziyade Judeo-Hıristiyan dünyanın başlarındaki seçkinci/elitist iktidar güçlerine ne kadar direneceğine bağlıdır. Mesela 17 Eylül 2011’de başlatılan Wall Street eylemleri benzeri uyanışlar gibi...

Nitekim 21. yüzyıl, artan post modern küreselleşme ve neoliberal kapitalizmin iyice merkeze yerleştiği bireycilik, önce ben anlayışı, sadece para merkezli bir hayatı düşleyen ve hatta asgari insani değerleri bile hiçe sayan maksimum kâr mantığı, internet ve telekomünikasyon gibi teknolojik faktörler, bir asırlık paradigmayı değiştirerek neoliberal politikalar eşiğinde, Adam Smith’ten bu tarafa belki de çağın en bencil toplumlarını oluşturarak yeni bir paradigmaya yol açacak ve böylelikle eski kanaatkâr toplum yerini daha çok gelir isteyen bir toplum psikolojisine bırakacaktır (Soydal, 2010: 154).

## **1. ŞARTLARI İÇİNDE EKONOMİLER YA DA RAF ÖMRÜ DOLAN İKİ GENEL YAKLAŞIM**

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ekonominin pek çok insan için kapitalizm ve komünizm gibi iki büyük ideoloji arasında bir tercih yapma mecburiyetinde olduğu pek şaşırtıcı değildir. Antropolojinin en büyük meydan okuması -evrensel bir “sağduyuyu” demlemenin parçası olarak- bu dar ve “mecburi” seçimin ardından çekilip küresel ekonominin algılanan zihniyetinin ne kadarının tarihi bir kaza olduğunu göstermek olmuştur. Sovyet etnologların desteklediği türden Ortodoks Marksist ekonomiler, Sovyet sisteminin açık başarısızlığının ışığında uzun süre fazla deterministik göründüyse de, çoğu Batı ekonomi antropoloğu da Sahlins ve diğerlerinin ikaz ettiği gibi “asıl ideolojik kavramları Neoklasik ekonomi teorisini dışa vuran ve bu teori tarafından yeniden üretilen bir burjuva kültürünün” üyesi olarak kabul etmişlerdir (Dumont, 1977). Bunun hepsi de antropolojinin üretken pedagojik zorluğunu büyük ölçüde örnekleyen birkaç ciddi dramatik etkiler yaratmıştır. Birincisi egemen ideolojilerden hiçbir zaman etkilenmeyen ekonomik sistemler en azından tarihi olarak dünyanın ekonomik sisteminin çoğunluğunu oluşturmaktadır. İkincisi, “saf” ekonomik sistemler iddiası hakkında ne kadar konuşabileceğimiz (“şekilciler” olarak) ya da ekonomik konuları toplumsal ve kültürel diğer boyutların içine yerleşmiş olarak kabul edip etmememiz gerektiğidir. Üçüncüsü, Sahlins’in deyimiyle hediyelerin ve ticari malların sırasıyla “Batı ve ötekiler” arasındaki büyük ayrımın bir karakteristiği olarak görüp görmememiz gerektiği ya da bunların, her ikisinin görünüşleri olup olmadıklarıdır. Dördüncüsü ise, hesaplanamaz olanın nasıl hesaplanacağıdır. Bir taraftan “diğergamlık” gibi (ideoloji olarak ele alınmadığı takdirde – ki o zaman maddesel olacaktır- sosyal manadan çok psikolojik anlam meselesi) ağırlığı olmayan kavramların rolünü belirlerken diğer yandan “2+2=7” işleminin kötü bir hesaplama misali olarak mı, yoksa kapitalizm tarafından iliştilenmiş matematiğin sınırları olduğunun belgesi olarak mı daha iyi anlaşılacağına karar verme meselesidir. Netice olarak ekonomide önceleri sergilenen iki genel yaklaşım 21. Yüzyılın başında kendi raf

ömürlerinin sonuna gelmektedir. Bu tartışma, ekonomik antropoloji tarihi tarafından yapılan araştırmanın -özellikle “rasyonel insana” yönelik kültürcü ilgiye giden yolun taşlarını nasıl döşediği- hatta kültürel analizin bir konusu olmuştur. Artık bu tartışma en gelişmiş yöntemlere sahip ekonomik antropolojinin bir eksenini olarak değerlendirilemez. Bu alan geçen otuz sene boyunca bunun daha çok ötesine gitmiştir (Herzfeld, 2012:125-126).

Ekonomistlerin gelecektekileri söyleyecek kişiler olduğu düşüncesi tüketicilerin ve spekülâtorlerin çoğunluğunu oluşturan insanlar arasında son derece revaçta olan bir konudur. Retoriğin, ahlakın ya da sembolizmin ekonomik hayatta nedensellik rolünü ihmal etmek, ortak bakış açısından bir nakit ekonomisinin somut gerçeklerinin dünyamızda önemli olmadığını iddia etmek doğru değildir. “Politik ekonomi” ve “ahlaki ekonomi” gibi terimler, basit metafor niteliğinde hayaller değildir (Herzfeld, 2012:129). Sahlins “The Spirit of The Gift” (Hediyeinin Ruhunu) adlı makalesinde şunları yazmaktadır: “Antropolojiye uygun bir ekonominin temel prensipleri arasında özellikle bir tanesi... hiçbir değiş tokuşun, toplumsal şartlardan ayrı olarak maddi şartlar içinde anlaşılamayacağını içermektedir (Sahlins,1972:183).”

Ekonomi politikası üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümü şaşkıncı derecede donuktur (Wilk, 1996:94-98). Yapısal Marksizm genellikle aracılık konularıyla yüzleşmede isteksizken dünya sistemleri teorisinin bazı yönlerinin paradoksal olarak kurum ve yapı arasındaki ilişkilerdeki gücün rolü üzerine daha çok düşünce ürettiğini öne sürmektedir. Bu önemli ve kışkırtıcı bir gözlemdir. Ancak buradaki tehlike, yine de belli başlı aktörlere gereğinden fazla yetki vermek ve hayatları doğrudan etkilenen kişilerin boğulmasına bir kere daha göz yummakta yatmaktadır (Herzfeld, 2012:158).

### **1.1. “RÜZGAR TİCARETİNDE” “BOĞALAR VE AYILAR”, “GÖKDELENLERİN ÖNÜNDE YATAN CESETLERİ UNUTMA”**

1690’ların İngiliz finans sektöründe, altına dayalı para yerine arazi değerine dayalı parayı geçirmeyi gaye edinen dönemin arazi bankacıları, gerçek kelimesinin içsel bir niteliği ifade ettiğini, değer kelimesinin daima dışsal bir mana ifade ettiğini savunmuşlar, gerçek değer kavramının, sözleri zıtlıkla güçlendirme tarzı (oksimorom) olduğunu fark etmişlerdir. Nicholas Barbon’a göre, “Nesnelerin kendi içlerinde hiçbir değeri yoktur, bu onları kullanılabilir kılan ve değer veren bir kanaat ve modadır” demiştir (Buchan, 1997:105). İngilizce ’de “fiyatları düşüren spekülâtörü” tanımlayan ayı terimi “ayıyı yakalamadan postunu satma” -yani daha henüz sahip olmadığı bir varlığı satmak için anlaşma yapmak- diye bilinen ünlü özdeyişten türemiştir. Boğa terimine gelince, daha ileri bir tarihte, Almanca “kükremek” manasına gelen “bülten” kelimesinden türediği varsayılmaktadır. “Spekülâtif alımlar yapmaya çalışan veya hisse fiyatlarını yükseltmeye çalışan kişi” olarak 1715 yılında yayımlanan Charles Johnson’un Country Lasses” adlı kitabında ilk kez kullanıldığı tahmin edilmektedir. “Ayılar ve boğalarla işlem yaparsın.” (Oxford English Dictionary). Batı Avrupa’daki borsa faaliyetlerinin ilk tanımı Yahudilikten Hıristiyanlığa geçen Joseph Penso de la Vega’nın İspanyolca yazdığı ve 1688’de Amsterdam’da basılan “Confusion de Confusiones”de (Türkçesi, Karışıklığın Karmaşası, Scala Yayıncılık) yapılmıştır. 17. yüzyıl Amsterdam borsasına da daha sonraki yılların borsalarındaki gibi boğalar ve ayılar arasındaki ebedi çatışma hakimdir (Chancellor, 2007:31). Vega “hiçbir şeyden korkmayan” liefbebbbers -fiyat yükseltenler, boğalar- ile “tamamiyle korkunun, dehşetin ve asabiyetin etkisiyle hareket eden” contremines’i -fiyat düşürenler, ayıları-karşılaştırmaktadır.

17. yüzyılda, yeni finans dünyasının her yönüne bir kumar psikoloji nüfuz etmiştir. Kumarla finansal yenilik arasında hiçbir çelişki yoktur. Çünkü borsanın özü kumardır veya borsa komisyonculuğu bir oyundur. Weber'in öne sürdüğü açgözlülük ve akıldışı kumar dürtüsü, kapitalizm için ahlak dışı olmaktan çok, kurumların gelişmesine yardımcı olmuştur. Keynes'e göre finansal yatırım oyunuyla ilgili olarak şu ileri sürülebilir: "Kumar güdüsünden bütünüyle muaf olan biri için tahammül edilemeyecek kadar sıkıcı ve fazlasıyla zorlayıcı; oysa o güdüye sahip olan biri bu eğilime uygun bedeli ödemek zorunda..." Ve bu iddia 20. yüzyılda olduğu gibi 17. yüzyıl içinde aynı şekilde geçerlidir (Keynes, 1973:57). Akılcılık, finansal kapitalizmin köklerinde fazlasıyla ikincil bir unsurdur (Chancellor, 2007:67). Spekülasyon çılgınlığı ile ilgili en önemli olaylardan bir tanesi Lale spekülasyonu vakasıdır:

Hollanda'da zamanında "windbandel" (rüzgar ticareti) olarak bilinen vadeli bir lale piyasası oluşturulmuştu. Çılgınlığın ileri safhasında kredi senetleriyle yapılan rüzgar ticaretinde çoğu işlem var olmadığı için asla teslim edilmeyen lale soğanlarından oluşmuştu ve bunların bedeli, parasal karşılığı olmadığı için asla ödenmeyecek kredi senetleriyle ödenmişti. Nihayet 3 Şubat 1637'de lale piyasası aniden çöktü (Chancellor,2007:40). Lale spekülasyonu Hollanda toplumunu alt üst etmişti. Çok küçük bir grubu olağanüstü zenginleştirmiş, toplumun geri kalanını daha da fakirleştirmişti. Çılgınlığın nispeten yatışmasından sonra Hollandalı yetkililer, "risalelerde, vaazlarda ve didaktik bir kampanya başlatmak mecburiyetinde kalmışlardı, çünkü özel bir kötülük insanları doğru yoldan saptırmıştı (Schama, 1987:362)." Lale spekülasyonunun sebep olduğu çılgınlıklar çok sayıda efsanenin gelişmesine vesile olmuştur. Bunların en meşhuru Alexandre Duma tarafından kaleme alınan "Siyah Lale" romanıdır:

"Harlemlî çiçek yetiştiricilerinin oluşturduğu bir sendika Lahey'deki ayakkabı tamircisinin siyah bir lale yetiştirmeyi başardığını duyunca onu ziyaret etti ve biraz pazarlıktan sonra soğanı 1500 florine satın aldılar. Satın aldıktan çok kısa bir süre sonra, onu yere atıp ayaklarının altında çiğnediler. Şaşkına dönen ayakkabı tamircisi itiraz etmeye başladığında, aralarından biri, "Ahmak!" diye bağırdı; bizim de bir siyah lalemiz var ve şans sana bir daha asla gülmeyecek. Eğer isteseydin, sana 10.000 florin verebilirdik." Zavallı ayakkabı tamircisi kendisinin olabilecek servetinin düşüncesiyle kahroldu ve yatağa düşerek hızla öbür dünyaya göç etti (Blunt, 1950:17)." Bu hikaye de siyah bir lale yetiştiricinin imkansızlığı ve elde edilebilecek en yakın rengin koyu kahverengi olmasından kaynaklandığı bu efsanede lale spekülasyonu çılgınlığının kışkırttığı yolsuzluk ve açgözlülük yansıtılmaktadır. Dünden bugüne ve yarına efsanelerin spekülatörlere verdiği mesaj açıktır: "Siyah laleyi unutma! Gökdelenlerin önünde yatan cesetleri hatırla! Ve dikkatli ol!"

Francis Quarles şöyle demiştir: "Zihinden daha hafif olan şey nedir? Düşünce. Peki, ya düşünceden? Bir finansal balon dünyası." Takas ve alışveriş arzusu insana has bir özelliktir. Gelecekle ilgili kehanette bulunma eğilimi de kökleşmiş bir diğer özelliğimizdir. Bu iki özellik bir araya gelerek mali spekülasyon eylemini oluşturur (Chancellor, 2007:23). Charles Davenant 1701'de yazdığı "The True Picture of a Modern Whig"de (Modern Bir Liberalin Gerçek Portresi) Tom Double adlı bir borsa spekülatörünü hicvederek anlatır. Tom Double atlı arabaları, güzel şarapları ve bir imparatoriçe kadar güzel metresleriyle kendi çağının bono taciri Sherman Mc Coy'un şekillendirdiği manada "evrenin efendisi"dir. İngiliz borsasının iki dönemi arasında benzerlik vardır. 1980'lerde de tıpkı 1690'lar gibi "gökten altın ve gümüşün yağdığı" on yıldır. Bu iki dönem arasındaki benzerlik modern oyun yazarı Caryl Churchill tarafından sahneye aktarılmıştır. Yazar Shadwell'in 1692'deki "The Volunteers"inde yer alan borsa komisyonları sahnesi

Neoliberalizmin “Demir Leydi”si Başbakan Thatcher dönemi İngiltere’inde finans sektöründeki kuralsızlaştırılmayla (deregülasyon politikaları) alakalı “büyük patlama”nın yaşandığı 1980’ler İngiltere’sinin para kültürünü hicvettiği 1987’deki “Serious Money” adlı oyunun önsözünde kullanmıştır. 19. yüzyılın meşhur ABD’li taciri James R. Kene ise “hayat spekülasyondan ibarettir, spekülasyon ruhu insanla birlikte doğar” demiştir. Latince’de spekülasyon kelimesi, işi, meseleleri “dikkatle takip etmek” (speculare) olan nöbetçi şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak eski Roma’da finansal spekülâtör, arayışçı manasına gelen “quaestor” kelimesi ile ifade edilmektedir. “Spekülatif çılgınlık” terimi 1636’nın ortalarındaki lale piyasası ile günümüz borsalarının pek çok yönden birbirine benzeştiğini göstermektedir. Lale soğanlarının çok çeşitli olması ile borsalarda görülen hisse senedi bolluğu örtüşmektedir. Farklı renkler içeren yüksek fiyatlı laleler “bluechip”-1970’lerin başlarındaki cazip elliler (nifty fifty)- adı verilen hisse senetlerinin rolünü oynarken oldukça yaygın renkleri kapsayan lale soğanları sınırlı araçlara sahip spekülâtörlerin ilgisini çeken “penny hisselerine” benzemektedir. Sağlam şirketlerin hisse senetleri için kullanılan “blue chip” tanımı Monte Carlo kumarhanelerindeki en pahalı kumar fişinin renginden türetilmiştir. “Penny hisseleri” terimi ile hissenin ucuzluğu ve fiyatının daha fazla ucuzlamayacağı anlatılır. Bu hisseler gelecek senelere, torunlara yatırım düşüncesiyle saklanılır. Spekülasyon açısından cazip hisselerin kalitesinin çılgınlık ilerledikçe düşmesi boğa piyasalarının ortak özelliklerinden biridir. Yükselen bir dalga en güvenilir gemileri bile yüzdürmeye başlar.” Lale çılgınlığı ve borsa patlamaları, piyasaya yeni bir oyuncu çekmek için, yaygın biçimde belli bir sektöre ait hisse fiyatlarında görülen ve spekülasyona girilmek için oyunun dışındakileri baştan çıkartacak kadar keskin bir yükseliş tarafından tetiklenmektedir (Chancellor, 2007:47).

Spekülasyon ruhu anarjik, saygısız ve hiyerarşi karşıtıdır. Deregülasyon iktisadi politikalarını sever, kısıtlanmalardan nefret eder. Spekülasyon 1636’ların “Lale College”lerinden, 20.yüzyılın sonlarındaki internet yatırım kulüplerine, ha keza 2008’in mortgage bazlı türev ürünlerine kadar her yerde ve her seferinde kendisini ekonomik faaliyetlerin en halkçısı olarak pazarlamıştır. Spekülasyonların tek sebebi açgözlülük değildir. Bir tarafta kısıtlı imkânlarla, kapitalist ekonomik sistemin sebep olduğu kaçınılmaz servet eşitsizliğine, tekdüze rasyonalist materyalizmine karşı, ütöpik bir hürriyet ve eşitlik arzusuyla kendini ve çevresini kurtarma iddiasındaki idealist spekülâtörler; diğer tarafta Tanrı İmparatorluğu kurma ütopyası ile yanıp tutuşan, dar, elitist, manipülâtör, esas oyun kurucular vardır. Kazananlar genellikle ikincilerdir. Spekülatif çılgınlık, neticede çok sayıdaki dışavurumları boyunca daima kapitalizmin küresel karnavalı olmuştur ve günümüzde de böyle olmayı sürdürmektedir (Chancellor, 2007:51). Günümüzde, özellikle 1978 Washington Konsensüsü ile birlikte küresel finans elitlerinin dünyanın pek çok ülkesine dayattığı kapitalizmin Neoliberal versiyonu ile birlikte spekülasyon karnavalı yaşanmaktadır (Thomas ve Witts, 1979:152). Spekülasyon karnavalının ardından düzen “karnaval kralının heykelinin sembolik biçimde yıkılmasıyla sağlanmaktaydı”. Nitekim 1720 yılında Mississippi Company’deki John Low, 1990’larda çürük tahvil kralı Michael Milken gibi öne çıkmış spekülâtörlerin servetlerine el konulmuş, hapse atılmışlardı. Normalleşme için günah keçisi ilan edilip, kurban edilmişlerdi. Ancak tarihin kaydettiği ve insanlık tarihinin en yaygın spekülatif finans çılgınlığı olan Eylül 2008’deki müsebbipler bırakınız kurban edilmeyi mali ve iktisadi olarak mükafatlandırılmışlardır. Vergi mükelleflerinin trilyonlarca doları bu kişilere “kurtarma” adı altında gerek AIG üzerinden gerekse diğer dolambaçlı yollarla aktarılmıştır (Job, 2010).

Vadeli işlemler, opsiyonlar ve ducaton (daha düşük değerli, mesela pahalı hisse senedinin onda bir değerindeki hisse senetleri) hisseleri günümüzde türev adı verilen

işlemlerin ilk örnekleridir. Bir başka anlatımla, değerleri, esaslarını oluşturan bir varlıktan, mesela bir hisseden türemektedir. Bunlar hisse senedi kredileriyle birlikte finansal güç fırsatı oluşturmuş, dolayısıyla da hisse fiyatlarındaki küçük yükselişler spekülörlere büyük kazanç yüzdeleri getirmiştir. Elbette küçük fiyat düşüşleri de tam tersi bir etki meydana getirmiştir. Nitekim Edwin Lefevre, Türkçeye “Bir Borsa Spekülörünün Anıları” adıyla çevrilen kitabında şöyle demiştir: “Tarih Wall Street dışında hiçbir yerde kendini bu kadar sık ve böylesine tıpatıp tekrar etmemiştir. Patlama ya da paniğe ilişkin güncel değerlendirmeleri okuduğunuzda en vurucu biçimde gözümüze çarpan şey, hisse senedi spekülasyonu ya da hisse senedi spekülörlerinin geçmiştekilerden ne kadar az farklı olduğudur. Oyun aynı olduğu gibi insan tabiatı da değişmemektedir (Lefevre, :2011).” Öte yandan 1690’lardan günümüze Londra’daki Exchange Alley’de (İngiltere’de borsanın bulunduğu caddenin adı) hemen hemen aynı minval üzerinde kurulmuştur. Patlamaları dedikodular -planlı ya da plansız, ancak çoğu kez planlı, hesaplı- tetiklemede vadeli işlemler ve kredi senetlerinin kullanılmasıyla birlikte manivela kuvveti hızla artmaktadır. Spekülörler arasında çarpıcı bir tüketim, hızla yükselen fiyatların ardından görülen sebepsiz ani panik ve başlangıçta pasif kalan hükümetin gecikmiş müdahalesi ve nihayet küçük bir grubun kazandığı, geniş kitlelerin omuzlarına “kurtarma”, “tamir bakım” maliyetlerinin bindiği görülmüştür. Aslında menkul kıymetler borsaları iktisadi hayatın vazgeçilmez öğelerinden biridir. Fakat menkul kıymetler borsaları asla halk dilindeki adıyla “paradan para kazananların” mekanı değildir. Menkul kıymetler borsaları yeni yatırımlara kaynak sağlamak için oluşturulmuştur. Sanıldığı gibi parayı aslında borsa değil, borsaya kote şirketlerin yeni yatırımları kazandırır. Meselenin özü işte bu kadar basit ve anlaşılardır. Ancak Türk borsası olan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda bu temel tanım yerli yerine oturmakta mıdır? Yani (İ)pler (M)anipülörde (K)uklalar (B)orsada (Tekelioğlu, 2009:9).

İMKB, New York veya diğer pek çok borsa spekülörler tarafından manipüle edilmektedir. James Buchan’a göre, spekülörlerin görüş yetenekleri zaman hususundaki yanılıcı algıları sebebiyle bozulmaktadır:“İri borsa boğası geleceği birkaç güne sıkıştırmaya, tarihin uzun yürüyüşünü kısaltmaya ve bütün geleceğin bugünkü değerini ele geçirmeye çalışır (Buchan, 1997:110).” Neticede gelecek spekülörlerin “rasyonel akıl” ile kontrol edemeyecekleri kadar sürprizlere ve belirsizliklere açıktır ve öyle olduğu yaşanarak öğrenilir.

## **1.2. GÜNEY DENİZİ PROJESİ VE BALONU**

1637’deki lale çılgınlığı ya da balonu ile 1720’deki Güney Deniz Balonu (south sea balloon) tarihe mal olmuş önemli spekülasyonlardan ikisidir. 1720’deki Güney Denizi Balonu, 1830’larda yaşanan Illinois ve Chicago kanalı spekülasyonu da efsanelere konu olmuştur.

Jonathan Swift, Güney Denizi Şirketi Balonu’nun çöküşünden sonra 1720’de yazdığı “The Bubble” isimli şiirinde bu şirketin yöneticilerini ve hissedarlarını şu dörtlükte anlatmaktadır:

“Kimileri uçan şatolar inşa ederken,  
Yöneticiler denizlere kuruyor;  
Hissedarlar yalnızca orda olduğunu görüyor.  
Çünkü aptallar, akıllıların istediği şeyi görür.”

Bu arada bütün zamanların en büyük finansçısı kabul edilen İskoçyalı John Law, Fransa’da kendi “sisteminin” düğmesine basmıştır. Bir arazi bankacısı olan John Law daha da ileri bir adım atarak, fiyatın sadece arz ve talebin etkileşiminden kaynaklanan bir netice göstergesi olduğunu söylemiştir. Law’un görüşü dünden bugüne borsaya uygulandığında, hisse senedi fiyatlarının kendi gerçek değerinin yansımından ziyade, likiditeyle (piyasaya yeni fonların/paranın arz edilmesiyle) belirlendiğini ortaya koymaktadır. Law’un “Ali Cengiz Oyunları” Fransa’da benzeri görülmemiş bir spekülasyonun patlamasına sebep olmuştur. Elde edilen kazançla milyoner kelimesi konuşma diline girmiştir (Murphy, 1997). Law’ın Mississippi balonu Fransa’da 1720’de patladığında yalnız değildi. Aynı tarihte İngiltere’de Güney Deniz Şirketi balonu patlamıştı. John Law, Fransız devlet borcunu şirket hisselerine dönüştürürken, mevcut İngiliz şirketlerini, esasen Güney Deniz Şirketi’ni örnek almıştır. Law’un başlangıçtaki başarısı Güney Deniz yöneticilerini İngiltere’de daha önce hiç teşebbüs edilmemiş, daha ihtiraslı bir dönüştürme gayreti içine sokmuştur. İki büyük balonun zaman olarak yakınlığı, salgının sadece Fransa’dan İngiltere’ye değil aynı zamanda Amsterdam’a, Hamburg’a ve Lizbon’a da sıçramasına sebep olmuştur (Kindleberger, 1978:134-135). Güney Denizi Şirketi projesi esas itibarıyla John Law’un Fransa’da kurguladığı emsaline göre, nispi olarak daha mütevaziydi. Güney Denizi şirketi yöneticileri muhtelif senelik gelir poliçelerinden oluşan İngiltere devlet borcunu üstlenmeyi ya da özelleştirmeyi önermişler, ardından bunların kendi hisselerine dönüştürülmesi üzerinde mutabakata varılmıştı. Bunun karşılığında Güney Deniz şirketi, devletten borçları için bir faiz ödemesi alacaktı. Bu projenin çok çeşitli örnekleri mevcuttu. Farklı olan projenin ölçeğiydi. Çünkü İngiliz devleti senelik gelir poliçelerini 30 milyon sterlinin üzerinde bir sermaye ile desteklemekteydi. Güney Denizi şirketi John Blunt’ın yönetimindeydi. Onun 1720 yılı boyunca yaptığı işlemlerle alakalı detaylı bir değerlendirme, adı bilinmeyen bir yazarın hazırladığı “Güney Denizi Projesinin Gizli Tarihi” adlı risalede yer almaktadır. Bu risaleye göre iki temel düsturu vardı: Birincisi, her türlü aracı kullanarak hisse senedi fiyatlarını yükseltmek, ikincisi ise şöyleydi: Kafalar ne kadar çok karışır, o kadar iyi olur; insanlar ne yaptıklarını bilmemeli, bu onları tedbirlerimize katılmaya daha istekli kılar. Projenin yürütülmesi bizim işimizdir; bütün Avrupa’nın gözleri üzerimizde...(Secret History, s.429). Dickson, 1719 Güney Deniz Balonu arifesinde İngiltere’nin “eskiden hiç olmadığı kadar cesur ve kendine güvenli” olduğunu yazmıştır (Dickson, 1967:90). Güney Deniz şirketi spekülasyonu dönemin İngiltere’sinde bütün sosyal sınıflar arasındaki sınırlara nüfuz etmiştir. Balonun patlamasıyla “çok sayıda saygın ve o tarihe kadar zengin olan aileyi mahvederek çok sayıda aşağılık ve karanlık kişilerle aileleri zengin etmiştir (Anderson, 1801:92).” O dönemde Darphane müdürü Sir Isaac Newton 7000 sterlinlik Güney Denizi hissesini satmaya başladığında, piyasanın yönü hakkında ne düşündüğü sorulduğunda şöyle cevap vermişti: “Gök cisimlerinin hareketlerini hesaplayabiliyorum ama insanların çılgınlıklarını hesaplayamıyorum (Carswell, 1933:108).” Güney Denizi’nin 22 Ağustos 1720’de Pazar günü, dördüncü ve son halka arz başladığında şirket binasının önünde büyük bir kalabalık toplanmış ve hisse başına 1000 sterlinden satışa çıkarılan 10 bin hisse öğleye kadar bitmiştir. Ancak Eylül sonunda hisse fiyatı 200’ün altına inmiştir. Güney Denizi balonu ve benzerlerine “altın düş” denilmektedir (Darwiche, 1986:100). Güney Denizi şirketinin eski veznedarlarından Adam Anderson, balon patladıktan sonra Güney Denizi ve diğer yükselen hisse sentlerini satın alanlardan çoğunun, uzun vadeli beklentilerinin umutsuz olduğunu bile bile alım yaptığını, çünkü maksatlarının “bunları, borsanın kalabalığında kendilerinden daha saf birilerine satarak kurtulmak olduğunu” söylemişti (Anderson, 1801:102). Güney Deniz şirketi balonunu değerlendiren bir uzmanın ifadesi ise şöyledir: “Hisselerin gerçek sermayenin üzerinde artması sadece hayal mahsulüdür. Kaba aritmetiğin hangi kuralını

uygularsanız uygulayın, bire bir eklediğinizde, asla üç buçuk yapmaz. Sonuçta bütün hayali değerler şu veya bu kişiyi, önce veya sonra zarara uğratmak zorundadır. Kişinin bunu engellemesinin yegâne yolu, zamanında satmak ve sona kalanın dona kalmasını sağlamaktır (Carswell, 1933:99). 1720 Güney Denizi balonunda devletin oynadığı rolü göz ardı eden her türlü yorum fazlasıyla naif bir düşünce olacaktır. Güney Denizi şirketi hem İngiliz sarayına hem de parlamento üyelerine sistematik bir tarzda rüşvet vermiştir. Bu rüşvetin bir kısmı açık –yıllık gelir poliçelerinin dönüştürülmesi karşılığında 7.5 milyon sterlin- bir kısmı da gizli olup, saray mensupları ve bakanlara bağışlanan yasa dışı hisse opsiyonları biçimindedir (Chancellor, 2007:117).

Güney Denizi spekülasyonu sonrasında şirket yönetiminde bulunan dört İngiliz milletvekili parlamentodan ihraç edilmiştir ve Hazine Bakanı Aislabie, muhtelif Güney Denizi yöneticileriyle beraber hapse atılmıştır. İngiliz Parlamentosu 14 yıl sonra Sir John Barnard'ın adıyla anılan bir kanun çıkarılmıştır. Açığa satışlar, vadeli işlemler ve opsiyonlar yasaklanmıştır. Bu kanun 19. yüzyılın ortalarına kadar yürürlükte kalmıştır (Chancellor, 2007:117). Bu balonun patlamasından bir iki yıl sonra Craftsman “insanların altın düşlerinden uyandıklarını” yazmıştır. Meşhur Alman yazarı Goethe'nin “Faust”u Law'un projesinin hayalperest niteliğini anlatmıştır. Sir James Steuart Mississippi balonuna “Fransız milleti ve Avrupa'nın bir kesiminin 506 gün gibi kısa bir müddet için dalmış olduğu altın bir rüya” adını vermiştir. John Francis 1845'teki Demiryolu balonunun sona ermesini anlatırken, “insanlar düşlerinden uyandılar ve ürperdiler” diye yazmıştır. Souq Al-Manakh çılgınlığı 1982'de Kuveyt'te bir gazetenin editörü “Souq Al Manakh bir kabus veya Arap geceleri düşüdü ve ertesi sabah insanlar uyandıklarında, yaşadıkları bir rüyadan başka bir şey olmayan bu büyük kabusu fark ettiler” diye yazmıştır (Darwiche, 1986:100). Borsalardaki haleti ruhiyeyi en iyi değerlendirenlerden biri, bir ABD-Çin fonunun yöneticisi olan Gerry Tsai'nin 1960'lardaki şu sözüdür: “Kırktan General Motors alırsanız elliye çıkar, ister Ortadoğulu, ister Koreli, ister Budist olun hiçbir şey fark etmez (Brooks, 1973:132).” Spekülatif çılgınlıklarla ilgili başka bir görüş de şöyledir: “Spekülatör... yükselen piyasa, hiç gayret sarf etmeden kendisinin olacak servet dışında başka hiçbir şey düşünmeden dalar. Sanki bir hayalin peşinde yürüyormuş gibidir (Heilbronner, 1956:124).” Spekülatif çılgınlıklar vebaya benzetilmiştir. İngiliz gazeteleri Güney Denizi balonunun patlamasından sonra “Exchange-Alley'de veba salgını var” diye yazmıştır. 1720'den 1853 New York'taki borsa çöküntüsüne kadar benzer tanımlama yapılmıştır: “Wall Street sanki kenti veba salgını vurmuş gibi kasvetliydi. Brokerler huzursuz hortlaklar gibi bir içeri bir dışarı girip çıkıyorlardı (Medbery, 1879:308) Günümüzde ise Tayland borsasının 1997 Ağustos'unda çökmesi ile birlikte Güneydoğu Asya ekonomilerini krize sokan finansal “salgın”, “hiyarcık vebasının” yayılmasıyla mukayese edilmiştir (Soros, 1998:145).

Güney Denizi şirketi çılgınlığını değerlendiren Adam Smith, 1720 felaketini hafife almıştı: “Mülk sahiplerinin muazzam sayısı -Güney Denizi şirketinin- veri alındığında... ahmaklık, ihmal ve israfın işlerin yönetimine egemen olması tabii olarak beklenecektir. Borsa komisyonculuğu projelerinin hileli ve aşırı olduğu yeterince biliniyordu ve bunların yorumlanması şu andaki konumuz dışındadır” iddiasını ileri sürmüştür (Smith, 1976:741). İrlandalı bir Presbiteryen Hristiyan olan Adam Smith'in bu yaklaşımı, 1720 çılgınlığını pek de kabullenmek istemediğini göstermektedir.

Schumpeter 1720 balonunu geçmiş son 30 yıldaki finansal yeniliklerden biri olarak değerlendirmiştir: “1719-1920 çılgınlığı... Kendinden önce gelen, ekonomik yapıyı dönüştüren ve her şeyin daha önceki durumunu alt üst eden bir yenilik döneminin teşvik

ettiği, bu türden daha sonraki çılgınlıkların aynısıdır (Schumpeter, 1939:250).” ABD’li iktisatçı Larry Neal tarafından Güney Denizi balonu ile alakalı yapılan yorum ise oldukça ilginçtir: “İnsanlığın ebedi ahmaklığına dair bir hikâye olmaktan çok, finans piyasalarının yenilikler denizine ayak uydurmakta çektiği zorluklarla ilgiliydi (Neal, 1996:155).” Shumpeter ve Neal 1720’de Güney Denizi şirketinin yaptığı dönüştürmenin, devlet borçlarının şirket hisselerine dönüştürüldüğü ilk işlem olmadığını savunmuşlardır. Bank of England 1697’de devlet borçlarını kendi hisselerine katmış ve Güney Denizi benzerini 1711 ve 1719’da da yapmıştır. Güney Denizi’nin yaptığı dönüştürme işlemlerinden bu ikisi, gerçekte hisse değerlerinin nominal seviyelerinin altına düşmesine yol açmıştır. Üçünün dönüştürme işlemi de hisselerin değeri tamamıyla şirketin devletten aldığı, alacağı gelirden kaynaklanmıştır. Fakat öyle bir balon speküle edilmiştir ki, “Güney Denizi şirketinin hisselerinin potansiyel fiyatının sınırı yoktu.” Artık “rasyonel insan”, “rasyonel akıl” hak getirmiştir. İrrasyonel davranışlar, akıl, hasılı “davranış ekonomisi” tam olarak devreye girmiştir. O döneme ait sayısız belgede, “Güney Denizi Yılı”nda, yatırımcıların “irrasyonel” davranışları aktarılmıştır. Hollandalı ünlü banker Crellius’a göre, 1720 Nisan’ında İngiliz borsası Exchange Alley vaziyeti, “sanki bütün delilerin aynı anda tumarhaneden kaçtığı” duruma benzetmiştir (Garber, Flood, 1994:50).

Blunt’un Güney Denizi şirketinde hisse senedi opsiyonları dağıtması, ABD şirketlerinin 1990’larda bir düğünde konfeti dağıtır gibi opsiyon saçmasına benzemiştir. Buradan ölçüsüz hisse opsiyonu dağıtmanın spekülâtif bir balonun oluşmasını hızlandırdığı anlaşılmıştır: Şirketler “akıllı muhasebe oyunları” ya da daha açık deyiimi ile muhasebe hileleri ile opsiyonların maliyetlerini kâr zarar hesaplarında göstermemişler, opsiyon hileleriyle hisseleri tekrar satın almak için borca girmişler ve kazanç artışları var gibi göstermişlerdir. Hisse opsiyonları karşılığında yapılan geri alımlar bir nevi ponzi oyunu oynanmasına kapı aralamıştır. Yatırım yönetimine 1990’larda Wall Street’te yaşanan boğa piyasasında daha kibar bir isim bulunmuştur: “Hızlı yatırım”... Bir grup spekülâtor ortalama piyasadan hızlı yükselen hisseler almaya ve yükseliş yavaşça gerilerken hızla satmış/satmaya çalışmışlardır. Mesela, ABD’de bilgisayar üreticisi Gateway 2000, Haziran 1997’de 20 ay önce 14.50 dolardan ihraç ettiği hisseleri 35 dolardan geri satın aldığını açıklamıştır. Açıkçası Güney Denizi şirketinin yöneticisi Sir John Blunt dünyaya erken gelmiş bir finans dâhisidir(!) Eğer günümüzde yaşıyor olsaydı “hissedar değeri”nin savunucusu bir Wall Street Eliti olacaktı.

Lale çılgınlığı ve Güney Denizi balonu... Her ikisi de insanların manipüle edilmesine, çoğunluğun kaybettiği küçük bir grubun kazandığı spekülâtif bir bomba düzeneğinin patlamasına dayanmaktadır. Gerek Larry Neal’ın Güney Denizi gerek Peter Garber’in lale çılgınlığı yorumları kapitalist mentalite ile örtüşmektedir. Her ikisi de kapitalizmin etkin piyasalar ve rasyonel insan (yatırımcı) merkezli modern kapitalist iktisat teorisi ile aynıdır. Bu durumda gerek lale çılgınlığı ve gerekse Güney Denizi balonu “mümkün olan en iyi ekonomik analizlere dayanarak faaliyet gösteren ve fiyatları değişen piyasa esasları görüşü doğrultusunda yukarıya iten bir spekülâtorler vakası olarak görüldüğünde kolaylıkla anlaşılabilir (Garber ve Flood, 1994:50).” Yukarıdaki teori en ahlaksız ve manipülâtif, en aşırı şekliyle spekülâtif balonlarda irrasyonel, davranış finansı, nörofinans vb. bulunma ihtimalini reddetmekte ve insanların/yatırımcıların, hiç değilse kısa vadede yükselmeye devam edeceği beklentisiyle gerçek piyasa değerinin üzerinde fiyatlarla hisse senedi satın aldıklarında rasyonel davrandıklarını, rasyonel akılla hareket ettiklerini iddia etmektedir. Rasyonel yatırımcı, risk ile mükâfatı dengeleyerek servetini optimize etmeye çalışan ve kamuoyuna açıklanmış bütün bilgileri kullanan yatırımcıdır. Bu durumda türlü manipülasyonlarla değeri 1000 sterline çıkarılmış/çıkılmış

Güney Denizi hissesine bu parayı vererek satın alan yatırımcı rasyonel mi davranmıştır. Cevap “hayırdır” (Chancellor, 2007:121).

Kapitalist “bireysel çıkar ideolojisi”ni anlatan eser Bernar Mandeville’in “The Fable of the Bees” adlı kitabıdır. Eser para hırsı, müsriflik, kibir ve lüks gibi kişisel kusurların kamu menfaati ürettiği tezini savunmuştur. İlk baskısı pek dikkat çekmeyen bu kitabın Güney Deniz Balonu’ndan sonra 1723’teki baskısı çok büyük tepki çekmiştir (Dickson, 1967:90). Kapitalizmin “rasyonel insan”, “rasyonel akıl” kurgusunu Charles Dickens 1846’da yazdığı “Dombeyand Son” (Dombey ve Oğlu) adlı eserinde çok iyi tarif etmiştir: “... Kocası mahvoldu-Kocası nasıl mahvoldu canım?”, “Peri madenlerinde su pompalarken” diye cevap verdi Bayan Tox. “Tabii ki kendisi pompacı değil,” dedi. Bayan Chick kardeşine şöyle bakarak; Bayan Tox ondan sanki pompanın başında ölmüş gibi söz ettiğinden bir açıklama yapmak gerçekten zorunlu görünüyordu ama spekülasyona para yatırdı ve başarısız oldu.”

## 2. MODA -BORSA- PSİKOLOJİ

Sir Richard Steele, 1690’ların başından 1695’te İngiliz borsasının çöktüğü yıla kadar yükselikleri iki metrenin üzerinde artan süslü kadın şapkaları ile borsanın yükselişinin paralel gittiğini gözlemlemiş ve şu ifadeyi dile getirmiştir: “Hisseler süslü şapkalarla orantılı biçimde yükseldi ve düştü.” Bu gözlem daha sonraları, 1920’lerde Wall Street’te “hisse senedi fiyatlarıyla ilgili kısa etek teorisi”nin gelişmesine ilham kaynağı olmuştur.

New York’taki Kolombiya Üniversitesi İşletme Fakültesi’nden Profesör Paul H. Nystrom “The Economics of Fashion” adlı eserinde, 1919 yılında bir eteğin yerden yukarıda kalan kısmının ortalama olarak bir kadının boyunun % 10’u kadar olduğunu göstermiştir. 1920’de Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki ilk iyileşme döneminde, etek boyları % 20 civarında kısalmıştır. 1921’deki durgunluk esnasında etek boyları yeniden % 10 dolayına dönmüştür. Boğa piyasasının 1924’ten itibaren kendini hissettirmesiyle birlikte etek boyları yeniden kısaltmaya başlamıştır. 1925 yılında % 25’le diz hizasına gelmiş ve 1929 buhranına kadar etekler kadınların diz hizasında kalmıştır. Etek boyları 1929’dan itibaren uzamaya başlamış ve büyük buhranın ortalarında iyiden iyiye yere değmeye başlamıştır (Malkiel, 1990:143-145). Bununla beraber Richard Steele’in çok hızlı unutulmuş, geçici ve ölçsüz piyasa değerlerinin kadın giysilerinin modası gibi gelip geçici bir modanın yansıması olduğunu öngördüğü anlaşılmaktadır. Richard Steele 1695’lerde yazdığı “Spectator” adlı çalışmasında, kubbesi “fazlasıyla balona benzeyen” gösteriş sarayına girişi anlatır. Steele piyasadaki dalgalanmaları ve istikrarlı kredi akışını gözlemleyerek uçan şatolar adıyla bilinen değer teorisini öngörmüştür. “Gösteriş sarayı”na fiyaka, kibir, dalkavukluk, özentî ve moda eşlik etmektedir. “Uçan şatolar” değer teorisi, hisselerin gerçek değerleri olmadığını, hisse senedi fiyatlarının yalnızca yatırımcı psikolojisinin veya spekülörlerin manipülasyonlarının ürünü olduğunu göstermektedir. Yale Üniversite’sinden Prof. Robert Shiller’in çalışması da göstermektedir ki, piyasa psikolojisinde değişimler oluşturma ve/veya beklentisi içindeki spekülörlerle, popüler zevkte öncü değişimler yapan bir moda tasarımcısının faaliyetleri mukayese edilebilmektedir. Hisse senedi fiyatları ile moda arasında bir ilişkiden bahseden makale 1988’de yazılmıştır (Shiller, 1988). Borsada spekülatif bir hareket gibi moda bir tarzda kamuoyunun görüş birliğine tabidir. Geriye çekileceği bir ölçsüzlük noktasına vardığı ana kadar takip ettiği bir trend vardır.

Benzer husus 19.yüzyılın ortalarında John Stuart Mill tarafından da gözlenmiş olup, Mill “Principles of Economics” adlı kitabında şöyle yazmıştır:

“Fiyatların yükseleceğine dair beklentileri tetikleyen bir tesadüf... Spekülatörlerin işe koyulmalarına sebep olur. Kamuoyu zihniyetinin belirli aşamalarında bu neviden hızla servet artırma örnekleri çeşitli sahtekarları ortaya çıkartır ve spekülasyon sadece meşru bir fiyat artışı beklentisi olmaktan çıkarak, böyle bir beklentinin asla söz konusu olmayacağı alanlara yayılır. Ancak spekülasyon ortaya çıkar çıkmaz bunlar da diğerleri gibi yükselir. Bu tür dönemlerde krediler büyük ölçüde yaygınlaşır (Mill, 1965:542).” Diğer taraftan bu kitap Exchange Alley’in publarında oldukça popüler olmasına rağmen oyun yazarı Susannah Centlive 1718’de sahneye koyduğu “A Bold Stroke for a Wife” adlı oyunda Exchange Alley’i “boğaların”, “ayılarla” yarıştığı, brokerlerin müşterilerini “ısırdığı” yani aldattığı ve gerçek dışı dedikoduların bilerek yayıldığı bir yer olarak betimlenmiştir.

Keynes, geleceğin kesin olarak bilinemeyeceğinden borsadaki değerlerin son tahlilde bir güven durumuna bağlı olduğunu, bu güven durumunun ise “çok sayıda bilgisiz fertlerin oluşturduğu kitle psikolojisinin” sonucunda geliştiğini ifade etmiştir (Keynes, 1973:154). Charles Kindleberger, “Manias, Panics and Crashes” (Cinnet, Panik ve Çöküş) adlı kitabında spekülasyonun spekülatif ilgiyi körükleyen bir zihniyet değişikliği ile başladığına dikkat çekmektedir. Zihniyet değişikliği, ya bütünüyle yeni bir yatırım nesnesinden veya mevcut yatırımların kârlılığının artmasından kaynaklanabilir. Bu durum borsada belli bir grubun belli bazı şirket hisselerine yönelik manipülasyonları ile de gerçekleşebilir. Yükselen hisse senedi fiyatları tecrübesiz yatırımcıları borsaya girmeye teşvik ettikçe, bunu olumlu yönde bir geri bildirim takip etmektedir. Neticede yatırımcıların rasyonalitesinin zayıfladığına işaret eden hezeyan görülmektedir. Çılgınlık döneminde spekülasyon yaygınlaşır ve farklı aktif türlerine sirayet eder. Hezeyandan istifade etmek için yeni şirketler borsaya gelir, yatırımcılar finansal türevleri ya da hisse kredilerini kullanarak kazançlarını yükseltirler, kredi fazlasıyla yaygınlaşır, dolandırıcılık ve sahtekârlık hızla artar. Bu sürecin bir yerinde ekonomik krizin başlangıcını oluşturan finansal sıkıntı başlar. Kindleberger’e göre her iki spekülatif çılgınlık birbirinden farklı olmakla beraber, aynı, hatta gelişir: “Detaylar hızla artar; yapı beklemeye geçer (Kindleberger, 1978:24).”

Edvard Chancellor tarafından yapılan değerlendirmeye baktığımızda, bunlara muhtelif yorumlar getirilebilir. Tehlikeli ve ölçüsüz bir moda, borsada elde edilen kârların aşırı bir gösteriş merakıyla harcandığını gösterebilir. Bu da her spekülasyon dönemine çarpıcı bir tüketimin eşlik ettiğine işaret eder. Nitekim yukarıdaki yorumları, Eylül 2008 finansal krizi öncesinde Wall Street’te yaşananlar doğrulamaktadır. Inside Job adlı belgeselde şirketlere masraf yazılan fahiş ödemelerden akılları zorlayan lüks harcamalara kadar her şey gözler önüne serilmektedir (Job, 2010).

Kapitalist Neoliberalizmin “finansal devrimi”nin özellikle 1978 Washington Konsensüsünden bugüne ortaya çıkardığı yeni ekonomik sistemde artık kayda değer bir ekonomik gerçeklik bulunmamaktadır. Değerler oynak ve önemsiz kitle psikolojisinin ürünü olup, ticaret geçici güven durumuna bağlıdır ve şirketler spekülatif coşkunun dalgaları arasında “gidip-gelmektedir”. Bu gidip gelmeler ve kitle psikolojisinin oluşturulmasında küresel finansı kontrol eden dar bir elit grubun medya-Hollywood-ulus ötesi şirketler üzerindeki etki ve denetimleri en etkileyici/belirleyici unsur olarak görülmektedir.

### **3. FİNANSALLAŞMA -PSİKO EKONOMİ- İLETİŞİM SERMAYESİ**

Sanayi çağında bir şirketin temel değeri kontrol ettiği tabii kaynaklarda, tesislerde, makine ve donanımda, finans sermayesinde ve elbette bünyesindeki işgücünde yani üretim varlıklarındaydı. Bugün gelinen nokta, günümüzün geleneksel bilançoları ve kâr-zarar tabloları şirketin gerçek değerinin çok az bir kısmını yansıtmaktadır. Hiç abartısız en fazla % 50'sini, abartılı tahminle % 10'unu yansıtmaktadır. Çünkü kalan % 50 ve/veya % 90'ın "gelecek değer" olduğu gerçektir. "Gelecek değeri" belirleyen ise "irrasyonel inançlar", "psiko-ekonomi" ve "iletişim sermayesi"dir. Hemen belirtelim ki iletişim ve iletişim sermayesi kirlidir ve giderek kirlenmekte olup irrasyonelite ve psiko-ekonomi üzerinde etkilidir. Anlaşıyor ki "kurumsal değer"ın esası buzdağının su altında kalan bileşenlerinden oluşmaktadır.

Bunu şöyle formüle edebiliriz: (Naisbitt, Aburdene, 2000:16).

Toplumsal algı sermayesi= İnsan sermayesi+ hissedar sermayesi +/- yapısal sermaye +/- irrasyonel inançlar +/- psiko-ekonomi +/- iletişim sermayesi.

- 1- İnsan sermayesi: Çalışanların bilgi, beceri ve değerinden oluşur.
- 2- Hissedar sermayesi: Şirketin hissedarları, ortakları, müşterileri, bayileri arasındaki zenginlik sağlama potansiyeli.
- 3- Yapısal sermaye: insan sermayesiyle beraber şirketin organizasyon yapı ve kapasitesine ilave edilebilen soyut eğilim ve kanallarıdır.
  - a- İrrasyonel toplum ve grup inançları: Dini, geleneksel kaynaklardan ortaya çıkar ve beslenir.
  - b- Psiko-ekonomi: Davranış ekonomisi/finansı ve nöroekonomi/finansı bu kapsamdadır.
  - c- İletişim sermayesi: Kurumun piyasadaki algısı, medya üzerindeki ve medya üzerinden toplum katmanlarında oluşturduğu değeridir.

Hissedarlar sermayesi ve yapısal sermaye birlikte bir kurumun/şirketin stratejik gücünü ve finans sermayesine karşı pazarlık gücünü belirlemektedir. Ortaya çıkan bu yapıyı ise insan sermayesi tabanının becerileri pozitif ya da negatif yönde kurumsal yapıya ekler veya çıkarır. Gerçekte bir kurum veya şirketin gelecekteki asıl kaynakları "toplumsal algı sermayesini" oluşturan varlıklardan oluşmaktadır. Böyle bir durum bize şu çıkarımı verir: 21. Yüzyılın ekonomisinde mikro veya makro ayrımları arasındaki farklarda davranış ekonomisi temel belirleyici etken olacak ve daha fazla belirsizlikler altında kararlar alınacaktır ( Naisbitt, Aburdene, 2000:16).

### **SONUÇ**

MIT'den Prof. Lester Thurow, "Zenginlik yenilikçiliğin sermayeleştirilmesiyle sağlanmıştır" derken, Intel şirketi Yönetim Kurulu Başkanı ve Genel Müdürü Andrew S. Grove ise şu tespiti dile getirmiştir: "Her şirketin tarihinde bir tane bile olsa, önemli bir an vardır: Bu, şirketin bir üst performans seviyesine çıkmak için etkili bir biçimde değişmek mecburiyetinde olduğu andır. O anı kaçırdığınızda inişe geçmişsinizdir." Ama iş dünyası Macar Musevisi, ABD'li finans spekülâtörü George Soros gibi bir finansman dâhisinin bile

bir günde, yani 14 Şubat 1994'te 600 milyon dolar kaybedeceği kadar "irrasyonel" kararlara ve "davranış etkilerine" açık bir dünyadır.

Keynes şöyle demiştir: "Kendilerinin her tür entelektüel etkiden uzak olduğuna inanan pratik adamlar, gerçekte ölü bir iktisatçının köleleridir (Keynes, 1973:157)."

Ekonomi-finansın günümüzde geldiği nokta, İskoç düşünür Adam Smith'le başlayarak Eylül 2008'e kadar gelen görünmez el metaforu, Robert Shiller'in başını çektiği DAVRANIŞSAL EKONOMİYE dönüşmektedir. Artık kapitalist teoriye "yaratıcı yıkım"ı ekleyen Avusturyalı iktisatçı Joseph Schumpeter'e inananların sayısı az, belki de sadece küresel para babalarıdır...

Yıkılmaz kuruluşlar devri Enron, Lehman Brothers vb. derken, gerçekten bitmiştir. Fortune 500 şirketler grubu ve eski yöneticileri arasında beklenmeyen çöküşler, milletlerarası iş çevresinin artan finans sektörü tasallutunun altında olduğunun en iyi belgesidir.

Sanayi kapitalizminin bataklıkları önemli ölçüde kurumaya başlarken, 21.yüzyılın finansallaşmış rekabetçi manzarasının ana hatları belirmeye başlamıştır. Bu durum, eski düzende rahatça büyümüş olanlar için pek de hoş bir durum değildir. Böyle irrasyonel inançlar ve bunun beslediği siyaset felsefesine dayalı küreselleşmiş bir finans sektörünün kontrolündeki bir dünya gerçekten tanınmaz hale gelecek ve tamamen farklı hayati beceriler gerektirecektir. Bugünün "Jurassic park başkanlarının" hepsi olmasa bile, çoğu o "yeni dünya düzeninde" görev bile alamayacaklardır.

Merck finans müdürü Judylewent adeta Wall Street'e kayıtsız şartsız inananlara yönelik bir uyandırma çağrısı yapmaktadır: "Muhasebe sistemi gerçekte hiçbir şeyi göstermez..."

Günümüzdeki yeni dünya düzeni, küreselleşme ideologlarının savunduğu dini, siyasi, ekonomik vb. gibi hedefleri dile getirmektedir. Mesela 1800'lü yılların ikinci yarısındaki gelişmeleri bir demiryolu yöneticisi hissedarlarına şunu söylemiştir: "Dinden sonra hiçbir şey hızlı ulaşım kadar önemli değildir (Lambert, 1964: 62)." O döneme ait bir gazetedeki yer alan sevinçli açıklama ise şöyledir: "Bilgi edinme ve güç dağılımı noktayı nazarından hayat süremiz ikiye katlanacak ve bütün dünyanın tek bir büyük aileye dönüştüğü, tek bir dil konuştuğu, benzeri kanunlarla, birlik içinde yönetildiği ve tek bir tanrıya inandığı bir zamanın gelmesini beklemekte haklı olabiliriz." İngilizcede gerek dini algılar, gerek siyaset felsefesi ve gerekse de ekonomi-finans alanında dört kelime var ki hem Batı toplumlarına hem de insanlığa pahalıya mal olmuştur: "bu kez farklı olacak" (This Time is Different)...

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda baş döndürücü teknolojiyi düşündüğümüzde uzay yolculuğu, internet, genetik ve biyoteknoloji, robotlar, nanoteknoloji ve paranın gücünü görüyoruz. Ne var ki geleceğin yüzü, bizim bu yüzü tasarlamada faydalandığımız teknolojiden ve paranın gücünden daha karmaşıktır: "21. yüzyılın en heyecan uyandırıcı atılımları, teknoloji sayesinde değil, insan olmanın ne manaya geldiğinin daha iyi anlaşılması sayesinde gerçekleştirilecektir (Naisbitt ve Aburdene, 2000:16)." Karanlık çağların 20. Yüzyıl versiyonu Neoliberalizmin sanayileşme, totaliterizm, teknoloji ve paraizmin etkisindeki küreselleşmeye rağmen 21. yüzyılın ilk yarısında ekonomi- din-milliyetçilik alanlarında yeni bir canlanma ve değişim döneminin eşğine gelinmiştir.

Topyekûn insanlık "Bilgi içinde yüzüyor görünse de bilgi ve bilime aç", "Hür ve ekonomik bağımsızlık içinde görünse de, seçkinler demokrasisi ve finansal despotizm

altında aç ve sefil” durumdadır. Coğunluk semavi dinlere mensup olduğunu söylese ve inansa da, dünyevi ve ruhsal hayatta semavi dinlerin gerçek öğretilerinden oldukça uzaklaşmaktadır. Buna rağmen insanlık için bir yapı, bir dayanak noktası her zaman ortaya felaketler silsilesi içinde çıkmaktadır. Yeter ki bütün soruları ele alış biçimimiz, insan olmanın ne manaya geldiğini açıklayacak tarzda olsun...

#### KAYNAKÇA

- ACAR, Gökmen Tarık (2005), “Tarihsel Koşullar Açısından Neoklasik İktisadın Ortaya Çıkış Süreci, <http://www.ceterisparibus.net/dusunce/diger.htm>, (Erişim: 05.11.2009).
- AKYILDIZ, Hüseyin (2006), “Freud’çu Liberal ve Marksist Kişilik Kuramlarının Türevi Olarak Toplum, İktisat ve Siyaset Teorileri”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, s. 11, 11-23.
- ANDERSON, Adam (1801), “TheOrigin of Commerce”, Londra 1801, III, s. 102.
- BLUNT, Wilfrid (1950), “Tulipomania”, Londra, s. 17.
- BROOKS, John (1973), “TheGo-GoYears”, New York, s. 132.
- BUCHAN, James (1997), “Frozen Desire”, New York.
- CAN, Yeşim (2012), “İktisatta Psikolojik İnsan Faktörü: Davranışsal İktisat” Hukul ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, No 2, 2012 ISSN: 2146-0817 (Online) s. 91.
- CARSWELL, John (1933), “The South SeaBubble”, Londra, s. 108.
- CHANCELLOR, Edvard (2007), “Şeytan Sofrası / Finansal Spekülasyonlar Tarihi” Neşe Nur Domaniç, Scala Yayıncılık, İstanbul, s.23,151.
- DARWICHE, Fida (1986), “The Gulf Stock Exchange Crash: The Rise and Fall of theSouq Al-Manakh”, Londra, s. 100.
- DICKSON, P. G. M. (1967), “The Financial Revolution in England”, Oxford, s. 90.
- DUMONT, Louis (1977), “From Mandelvilleto Marx: The Genesisand Triumph of Economic Ideology”, University of Chicago Press, Chicago.
- ESER, Rüya, TOIGONBAEVA, Devletkan (2011), “Psikoloji ve İktisadın Birleşimi Olarak Davranışsal İktisat” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan 2011, 6(1), s.291
- FRANCIS, John (1850), “History of Railways, II, Londra, s. 139.
- FREELAND, Chrystia (2011), “The Rise of the New Global Elite-Küresel Elitlerin Yükselişi”, Ekopolitik Gündem, Mayıs-Haziran, Sayı. 7, s. 26-27.
- FINANCIAL TIMES, 6 Ekim 1998.
- GARBER, P., FLOOD R. P. (1994), “Speculative Bubbles, Speculative Attacksand Policy Switching”, Cambridge, Mass., s. 50.
- HARVEY, David (2012), “Sermaye Muamması-Kapitalizmin Krizleri”, Türkçesi: Sungur Savran, Sel Yayıncılık, İstanbul , s. 269.

- HEİLBRONER, Robert (1956), "The Questfor Wealth", New York, s. 124.
- HERZFELD, Michael (2012), "Antropoloji- Kültürde ve Toplumda Teorik Uygulama", Türkçesi: Bülent Toksöz, Say Yayınları, İstanbul.
- JOB, Inside (2010), DVD Belgesel.
- KEYNES, J. M. (1973), "The General Theory of Employment, Interestand Money", Londra 1973 (1936), s. 157.
- KİNDLEBERGER Charles P. (1978), "Manias, Panicsand Crashes: A History of Financial Crises", Basic Books, New York, s. 24,134-135.
- KURTOĞLU, Ramazan (2013), "Küresel Para Savaşlar ve Davranış Ekonomisi Nörofinans", Orion Kitabevi, Ankara, s. 57.
- LAMBERT, Richard S. (1964), "The Railway King 1800-1871: A Study of George Hudson andthe Business Morals of His Tune", Londra, s. 62.
- LEFEVRE, Edwin (2011), "Bir Borsa Spekülatörünün Anıları", Türkçesi: Şehnaz Tahir, Scala Yayıncılık, İstanbul.
- MALKİEL, Burton (1990), "A Random Walk Down Wall Street", New York, s. 143-145.
- MEDBERY, James (1879), "Men and Mysteries of Wall Street", New York, s. 308.
- MİLL, J. S. (1965), "Principles of Politica lEconomy", Toronto (İlk baskı 1848), s. 542,543.
- MURPHY, Antoin E. (1997), "John Law: TheoristandPolicy Maker", Oxford.
- NAİSBİTT, John, ABURDENE, Patricia (2000), "Megatrends 2000- Büyük Yönelimler", Türkçesi: Erdal Güven, Form Yayınları, İstanbul , s. 16.
- NEAL, Larry (1996), "Stock Market CrashesandSpeculativeManias", der. E. N. White, Brookfield, Vt. 1996, s. 155.
- OXFORD ENGLISH DICTIONARY.
- ÖNDER, İzzettin, (2004), "İktisat ve Psikoloji İlişkisi Üzerine", İktisat Dergisi, 463(9), 56.
- ROUBİNİ Nouriel, MİHM Stephen (2012), "Kriz Ekonomisi-Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği", Türkçesi: Işıl Tezcan, Pegasus Yayınları, İstanbul, s. 46-47,49-50.
- SAHLİNS, Marshall (1972), "Stone Age Economics", Aldine, Chicago, s. 183.
- SCHAMA, Simon (1987), "TheEmbarrasment of Riches: An Interpretation of DutchCulture in the Golden Age", Londra , s. 362.
- SCHUMPETER, Joseph (1939), "Business Cycles A Theoretical, Historicaland Statistical Analysis the Capitalist Process", New York, s. 86, 250.
- SCHWARTZ, Anna J. (1986), "Real and Pseudo Financial Crises", F. Capie ve G. W. Wood'un derlediği Financial Criseand World Banking'de, MacMillan, Londra, s. 11-40.

- SHİLLER, Robert (1988), “Fashion, Fads and Bubbles in Financial Markets”, Knights, Raiders and Targets, der. J. Coffee ve diğerleri, New York.
- SMİTH, Adam (1976), “The Wealth of Nations”, Der. R. H. Campbell ve diğerleri, Oxford, s. 741.
- SOROS, George (1998), “The Crisis of Global Capitalism”, New York, s. 145.
- SOYDAL Haldun (2010), “Yeni Ekonomi-Kuantum Nöroekonomi Kuantum-Nöroekonomi”, Palet Yayınları, Konya, s. 11-13, 22, 154..
- TEKELİOĞLU, Orhan (2009), “İpler Manipulatörde Kuklalar Borsada”, Doğan Kitap, İstanbul, s. 9.
- THOMAS, Goldon, WİTTS, Max Morgan (1979), “The Day the Buble Burst”, Londra, s. 152.
- WİLK Richard R. (1996), “Economies and Cultures: Foundations of Economic Antropology”, Boulder, Co: Westview, s. 94-98.